

SAYDI UMIROV ADABIYOTSHUNOSLIGIGA BIR NAZAR

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i02.053>

Fayzullayeva Zulfiya Sayidovna

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada jurnalist, publitsist S.Umirovning adabiy-tanqidiy faoliyati tahlilga tortildi. U nafaqat jurnalist va publitsist sifatida, balki adabiyotshunos olim sifatida ham o'zbek madaniy hayotida o'z o'rniga ega. Uning ko'p sonli ilmiy, publitsistik maqolalari, shuningdek taqrizlari mavjud. Publitsist ilk faoliyatini ham adabiyotshunoslikdan boshlagan va yillar davomida rivojlantirib kelgan. Yangi asar nashrdan chiqsa ularni o'qib, tahlil qilib, taqrizlarini matbuot sahifalarida e'lon qilib borgan. Ushbu tadqiqotda Saydi Umirovning adabiy-tanqidiy qarashlari o'rganilib, imkon qadar tasniflandi.

Kalit so'zlar: matbuot, ma'naviyat, publitsist, jadidchilik, ma'rifatparvarlik, jadidshunoslik

A LOOK AT LITERARY STUDIES BY SAIDI UMIROV

Zulfiya S. Fayzullaeva

University of journalism and mass communications of Uzbekistan

Abstract: This article analyzes the literary-critical activities of journalist and publicist S. Umirov. He occupies an important place in Uzbek cultural life not only as a journalist and publicist, but also as a literary scholar. He has a large number of scientific, journalistic articles, as well as reviews. The publicist began his early career in literary studies and developed it over many years. When new works were published, he would read them, analyze them, and publish his reviews in the press. In this study, Saydi Umirov's literary-critical views were studied and classified as possible.

Keywords: jadidism, enlightenment, jadid studies, press, repression, spirituality, publicist

Saydi Umirov nafaqat jurnalist va publitsist sifatida, balki adabiyotshunos olim sifatida ham o'zbek madaniy hayotida o'ziga xos o'rin egallaydi.

U yozuvchi shaxsiyatini uning ijtimoiy mas'uliyati bilan bog'laydi va adabiyotni nafaqat badiiy, balki ma'naviy-axloqiy kuch sifatida ko'radi. Shuning uchun ham u adabiy tanqidni keng ma'nodagi ijtimoiy-estetik hodisa sifatida baholaydi. Asarning

estetik qudrati, obrazlar tizimi va ifoda uslubini muhim mezon hisoblab, ijodkor mahoratini asarning shakli va mazmun jihatdan mukammal uyg'unligida ko'radi.

Saydi Umirov tanqidchilikka ilk qadamlarini qo'yar ekan, o'z diqqat-e'tiborini Abdulla Qahhor ijodiga qaratdi. Umirovning tanqidiy merosida "detal" masalasi alohida o'rin tutadi. Uning fikricha, "Badiiy asar organizmining tarkibiy qismini, to'qimalarini tashkil etgan obraz va kartinalar o'z navbatida, turli elementlardan, "hujayra"lardan tarkib topadi. Detal, tafsilotlar ana shunday "hujayra"lardan hisoblanadi. Demak, detalning eng asosiy vazifasi g'oyani ifodalovchi obraz va kartinalar yaratishda ishtirok etishdir"¹, - deydi. Qahhor realizmining butun qudrati aynan detal orqali namoyon bo'ladi. Ya'ni, uning asarlaridagi kichik ifodalar - *bolaning kir kiyimi, ayol ko'zidagi xavotir, eshik oldidagi supurgi* kabi oddiy detallar orqali butun jamiyatning ruhiyati ifodalanadi.

Saydi Umirov Ozod Sharafiddinov haqida yozgan "Iste'dodni anglash baxti" maqolasida uning adabiyotshunos sifatidagi o'rnini katta hurmat bilan tilga oladi. Sharafiddinovning iste'dodni anglay olish fazilatini ta'riflar ekan, Umirov uning ijodiy merosini jamiyat uchun qimmatli boylik sifatida ko'rsatadi.²

"Asqad Muxtor elchilari" maqolasida esa yozuvchi ijodini xalq bilan bog'laydi. U Asqad Muxtor asarlarini mulohazali tahlil qiladi va uning asarlari orqali jamiyatda ma'naviy uyg'unlash g'oyasi namoyon bo'lishini ta'kidlaydi.³

Saydi Umirovning "Qo'sh chinor" maqolasi Erkin Vohidov va Abdulla Oripov ijodiga bag'ishlangan. Umirov bu ikki buyuk shoirni qiyoslab tahlil etadi, ularning o'zaro o'xshash va farqli jihatlarini ko'rsatadi. Ammo bu qiyos hech qachon raqobat ruhida emas, balki hamkorlik va bir-birini to'ldirish asosida yoziladi.⁴

Ijodini Po'lat Mo'minning «Sovg'a» to'plamiga taqriz yozishdan boshlagan (1957) Saydi Umirov shu tariqa jahon miqyosida e'tibor qozongan yozuvchilar ijodini tahlil yeta olish darajasiga ko'tarila bordi. Saydi Umirovning adabiy-tanqidiy merosida Chingiz Aytmatov ijodi alohida o'rin egallaydi. S.Umirov Aytmatov asarlarini nafaqat chuqur tahlil qilgan, balki uning publitsistikasi, shaxsiy mulohazalari, adabiy dunyoqarashini ham sinchiklab o'rgangan.

2004-yilda Moskvada nashr etilgan "Chingiz Aytmatovning najot kemasi" ("Kovcheg Chingiza Aytmatova") kitobidan Umirovning salmoqli maqolasi ham joy olgan.⁵ Bu tadqiqot nafaqat muallifning, balki butun o'zbek adabiy tanqidchiligining yutug'i sifatida baholanadi. S.Umirovning fikricha, Chingiz Aytmatovning badiiy tafakkuri Sharq va G'arb an'analari uyg'unligidan quvvat oladi. U inson va tabiat, milliylik va umuminsoniylik, tarix va zamonaviylikni uyg'un tarzda talqin etishga

¹ Умиров С. Санъатнинг сеҳрли калити. – Т.: 1974. – 45-б.

² Умиров С. Истеъдодни anglash baxti. Дорилфунунлар тақдиримда. – Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2008. – 37-б.

³ Умиров С. Асқад Мухтор элчилари. Дорилфунунлар тақдиримда. – Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2008. – 49-б.

⁴ Умиров С. Қўш чинор. Дорилфунунлар тақдиримда. – Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2008. – 150-б.

⁵ Ковчег Чингиза Айтматова / Сост. А. Золотов. М.: Воскресенье, Евразия+, 2004. – 332-359-бб.

muvaffaq bo'lgan. Shu bois, Umirov uni "sayyoraviy tafakkur adibi" sifatida e'tirof etgan.

Adabiyotshunos S.Umirov Ch.Aytmatov asarlarini tahlil qilayotganda uning ijodkor sifatidagi buyuk jihatlarini alohida ta'kidlaydi. Chingiz Aytmatov ijodiga qiziqish u kishida keyingi yillarda yanada yuqorilab boravergan, buning isbotini 2004-yilda Moskvada nashr etilgan "Kovcheg Chingiza Aytmatova" nomli keng mualliflar jamoasi ishtirok etgan salmoqdor kitobga kirgan "Pisatel planetarnogo mishleniya" ("Sayyoraviy tafakkur adibi") sarlavhali ikki bosma toboqqa yaqin maqolasi misolida ham ko'rish mumkin. Saydi Umirov ulug' yozuvchi haqida "Chingiz Aytmatov - publitsist va munaqqid" kitobini nashr ettirdi.⁶

Saydi Umirov nafaqat zamonaviy o'zbek adabiyoti va jahon adabiyoti namoyandalari haqida, balki jadidchilik harakatini tadqiq qilishda ham ulkan xizmat qilgan olimdir. Uning maqolalarida jadidchilikning ma'naviy-tarbiyaviy qiymati, milliy uyg'onish jarayonidagi ahamiyati hamisha markaziy o'rinda turadi.

Saydi Umirov Solih Qosimov haqida bir necha maqolalar yozib, uning jadidchilikni o'rganishdagi jasorati va mehnatsevarligini alohida ta'kidlagan. Muallif ustozini "behbudiyshunos" sifatida e'tirof qilib, uning arxivlarda qilgan izlanishlarini, noyob manbalarni yig'ib, to'plab chiqqanini katta hurmat bilan yozadi. Biroq ayni paytda, sho'ro davridagi siyosiy cheklovlar tufayli olim o'z tadqiqotlarini to'liq yakunlay olmaganini ham afsus bilan qayd etadi.⁷

Saydi Umirovning "Izlay-izlay topgani" maqolasi Begali Qosimovga bag'ishlangan bo'lib, unda olimni "so'nggi jadid" sifatida talqin qiladi.⁸ Shuningdek, "Ne-ne mashaqqat bilan piyodani farzinga chiqargani guvohi bo'lganimda kichik dalildan katta xulosa chiqara olgan, salmoqli tadqiqot bitgan olim Begali Qosimovni tasavvur etaman"⁹, deya olimning adabiyotshunoslikdagi katta xizmatlarini e'tirof etadi. S.Umirov Begali Qosimovning jadidchilikni o'rganishdagi jasorati va izchilligini yuksak baholaydi. Ayni paytda, u tadqiqotchining faoliyati qay darajada qiyin sharoitda kechganini, arxiv eshiklari yopiq bo'lgan davrlarda ham izlanishni to'xtatmaganini samimiy ifoda etadi.

Saydi Umirov Boybo'ta Do'stqorayev haqida yozgan maqolalarida uning jadidchilikka oid tadqiqotlarini alohida ta'kidlaydi. Umirov uni XIX asr oxiri - XX asr boshi jurnalistikasi va adabiyotining bilimdoni sifatida ko'rsatadi. Ayni paytda, u olimning ish uslubini "qunt, sabr va tahliliy tafakkur" bilan bog'lab ko'rsatadi.

Umirovning Abdulla Qahhor ("Oltin zanglamas"), Odil Yoqubov ("Adl qalam sohibi"), Pirimqul Qodirov ("So'z mulkiga sayohat"), O'tkir Hoshimov ("Kamalak jilolari"), Muhammad Yusuf ("Ulug'imsan, shoirim") shu kabi maqolalarini o'qir

⁶ Умиров С. Чингиз Айтматов – публицист ва мунаққид. -Е.: "MASHHUR-PRESS", 2018. 304b

⁷ Умиров С.Солиҳ Қосимов – беҳбудийшунос. Дорилфунунлар тақдиримда. –Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2008. 99-6

⁸ Умиров С. Излай-излай топгани. Дорилфунунлар тақдиримда. –Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2008. 112-6

⁹ «Ёшлик» журналі, 2019 йил, 7-сон

ekanmiz, Saydi Umirov har bir ijodkor shaxsiyati va merosini keng qamrovda baholaganini ko'ramiz. Shu bois uning adabiy portretlari faqat biografik yoki adabiy tahlil emas, balki muayyan ijtimoiy-ma'naviy masalalarni ham ochib beruvchi ilmiy asar darajasiga ko'tarilgan.

Saydi Umirov har doim yosh ijodkorlarga e'tibor bilan qaragan. Uning maqolalarida ko'pincha yosh shoir va yozuvchilar haqida fikrlar bildiriladi, ularning iste'dod urug'larini ko'rish va rag'batlantirishga intilish namoyon bo'ladi. Bu orqali u yoshlarni ruhlantirib, ijodiy yo'lini davom ettirishga undagan.

Munaqqidning ko'plab yozuvchi, shoir, tanqidchi, adabiyotshunos, tarjimonlarimiz hayoti va ijodi haqidagi maqolalari, ularning yangi nashr yetilgan kitoblari xususidagi taqrizlari ye'tiborlidir. Saydi Umirov maqolalari keyingi deyarli yarim asr mobaynidagi adabiy jarayonning muhim va yetakchi tamoyil va xususiyatlari haqida tasavvur beradi, ilmiy va badiiy asarlar bilan tanishtirishda bugun ham ahamiyatlidir.

Shu ma'noda uning "Bobur", "Boburnoma", "Boburiynoma", "Adabiyotshunoslik: yangicha yondashuv mahsuli", "So'z mulkiga sayohat", "Yangicha tafakkur manzaralari" kabi maqolalari, ayni vaqtda, shu adabiy jarayonning o'zidagi xarakterli belgilarni namoyon yetuvchi namunalar bo'lib qolishi shubhasiz.

Saydi Umirov adabiyotshunos sifatida ko'plab yozuvchi va shoirlar ijodiga ham murajaat qildi. U o'zining "Sehrli va mehrli so'z" kitobiga bir nechta adabiy maqolalarni kiritgan. Jumladan, Sharof Rashidov ijodi haqida "Olim sharafnomasi", Tilak Jo'ra ijodiga bag'ishlangan "Ohanglar og'ushida, Go'zallik tovushida qolajak umri", Ochil Tog'ayev ijodiga bag'ishlanga "Changi va dongi chiqqan yolg'iz ot", Chorsham' Ro'ziyev ijodi haqida "Chorshamning to'rt shami" kabi maqolalarini kiritib, adabiyot haqidagi o'ylari va ijodkor shaxsi haqidagi ma'lumotlarni singdirgan.

Olimning taniqli shoir S.Hakim she'riyati to'g'risidagi: "Sa'dulla Hakim she'riyati - intellektual she'riyat. O'quvchini birga o'ylashga, fikrlashga, dalilning mag'zini birga chaqishga, masalaning tagiga yetishga, hamkorlikka, hammualliflikka da'vat yetuvchi she'riyat. Shoir aniq detallar, yoniq tashbihlar orqali tiniq, nafis manzaralar chizish hadisini olgan"¹⁰ tarzidagi qarashlarida shoir she'riyatning asl qirralarini yaqqol namoyon etadi.

Saydi Umirovning O'zbekiston xalq shoiri Muhammad Yusuf ijodiga bag'ishlangan maqolasida yozadi: "Nazmlari, nazaringizda, qaynar buloqday, misralari tog' bag'ridan o'ynoqlab oqib kelayotgan shalolalarday. Ba'zilar nazdida Muhammad Yusuf uchun she'r yozish suv ichganday, pista chaqqanday oson tuyulishi mumkin. Xolbuki, uning uchun har bir so'z, ibora, obraz uzoq izlanish, o'ylanish, qayta-qayta ishlash, tunlarni uyqusiz o'tkazish natijasidir. Bitta she'ri olti-yetti she'rga

¹⁰ Умиров С. Сехрли ва меҳрли сўз. –Т.: "BODOMZOR INVEST", 2017. 199-6.

tatigulik, bitta kitobi bir necha kitobning o'rnini bosgulik. O'ylab yozdi, o'ynab yozdi, kulib, hissiyotga evrilib, yig'lab yozdi, muxlislari kulib, hayajonlanib, yig'lab o'qishdi, yod olishdi."¹¹

Bunday ta'sirchan, o'quvchi xotirasiga naqshlanadigan quyma ifodalar, mantiqan kuchli va joyiga tushgan qiyoslarni Saydi Umirovning boshqa ko'plab maqolalaridan ham keltirish mumkin.

Umuman olganda Saydi Umirovning adabiy qarashlari zamirida bilimdonlik, ziyraklik bilan hayotga boqish, teran fikrlash, insonparvarlik bilan yondoshuv o'ziga xos xususiyat sifatida namoyon bo'ladi. Olim qaysi ijodkor ijodiga murojaat qilmasin, undan go'zallik, hayotsevarlik izlashga urinadi, biografik tahlil unsurlariga suyanadi va ijodkor ijodini atroflicha tahlil qiladi.

C. Umirovning tanqidchilik faoliyati quyidagi jihatlar uyg'unligida namoyon bo'ladi:

- o'zbek adabiyotidagi ulug' namoyandalar ijodini tahlil qilish;
- zamonaviy ijodkorlar haqida ilmiy-estetik fikrlar bildirish;
- Chingiz Aytmatov haqidagi tadqiqotlari.

Saydi Umirovning maqolalarida ijtimoiy-axloqiy masalalar va adabiy estetik prinsiplar talqin etiladi. Olim maqolalari va tadqiqotlarida adabiy tanqidni jamiyat, shaxs va davr orasidagi murakkab munosabatlarni anglash va talqin qilish usuli sifatida ko'radi. Uning fikricha, haqiqiy adabiy tanqid ijodkor bilan o'quvchi o'rtasidagi ko'pri bo'lib xizmat qilishi, asarning badiiy-estetik mohiyatini keng jamoatchilikka yetkazishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Умиров С. Дорилфунунлар тақдиримда. -Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2008. 320 б.
2. Умиров С. Сеҳрли ва меҳрли сўз. -Т.: "BODOMZOR INVEST" нашриёти, 2017. 300-б.
3. Умиров С. Санъатнинг сеҳрли калити. Т.: 1974. 45-б.
4. Умиров С. Чингиз Айтматов - публицист ва мунаққид. -Т.: "MASHHUR-PRESS", 2018. 304 б.
5. "Ёшлик" журналі, 2019 йил, 7-сон
6. Ковчег Чингиза Айтматова / Сост. А. Золотов. М.: Воскресенье, Евразия+, 2004. 684 б.

¹¹ Умиров С. Улуғимсан, шоирим. Дорилфунунлар тақдиримда. –Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2008. 112-б